

ONA TILI TA'LIMIDA LUG'AT BOYLIGINI OSHIRISH BO'YICHA ILG'OR TEXNOLOGIYALAR

10.00.00- Filologiya fanlari

Xalilova Maftuna Azamat qizi

Shahrisabz davlat pedagogika

institute magistranti

xalilovamaftuna53@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqola ona tili ta'limida lug'at boyligini oshirishga oid ilg'or texnologiyalarni tahlil qiladi. Maqolada, til o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalarning, xususan, raqamli platformalar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt asosida ishlovchi tizimlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Lug'at boyligini oshirishda interaktiv va multimedia vositalarining roli, shuningdek, ta'limda o'quvchilarga yangicha yondashuvlarni tatbiq etishning afzalliklari ta'kidlanadi. Maqolada ilg'or texnologiyalarning ona tili o'rganishda qanday samarali ishlatilishi, o'qituvchi va o'quvchilarga qanday imkoniyatlar yaratishi haqida batafsil ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar ona tili ta'limi, lug'at boyligi, ilg'or texnologiyalar, raqamli platformalar, mobil ilovalar, sun'iy intellekt, interaktiv vositalar, multimedia, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim innovatsiyalari

"ADVANCED TECHNOLOGIES FOR EXPANDING VOCABULARY IN MOTHER TONGUE EDUCATION"

UDC: 10.00.00 – Philological Sciences

Khalilova Maftuna Azamat qizi

Master's student of Shahrisabz State Pedagogical Institute

xalilovamaftuna53@gmail.com

Abstract This article analyzes advanced technologies for expanding vocabulary in mother tongue education. It discusses the importance of modern technologies, especially digital platforms, mobile applications, and AI-driven systems, in the language learning process. The article highlights the role of interactive and multimedia tools in enriching vocabulary and emphasizes the benefits of implementing innovative approaches in teaching. The paper provides detailed information on how advanced technologies can be effectively used in mother tongue education and the opportunities they offer to both teachers and students.

Keywords mother tongue education, vocabulary enrichment, advanced technologies, digital platforms, mobile applications, artificial intelligence, interactive tools, multimedia, teacher, student, educational innovations

Ona tili ta'limida lug'at boyligini oshirish, tilshunoslik va pedagogika sohalarida muhim yo'nalish hisoblanadi. Lug'at boyligini oshirish – bu tilni yaxshi bilish, so'zlar va iboralarning to'liq va aniq tushunchalarini yaratish jarayonidir. Lug'at boyligini oshirish nafaqat tilning texnik tomonini yaxshilaydi, balki fikr yuritish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.

Mustaqillik davri o'quv lug'atlarining asosiy yutuqlari sifatida o'quv lug'atlari qamrov doirasi kengaygani, ya'ni, ta'limning barcha bo'g'inlariga mo'ljallangan lug'atlarning elektron va qog'oz shaklida yaratilishi, bir nechta seriyali o'quv lug'atlarining paydo bo'lishi bilan aloqador. O'zbek tilida o'quv leksikografiyasi nazariy asoslari ishlab chiqilmagani, lug'atlarni nashrga tayyorlash va chop etish bilan bog'liq moliyaviy ko'mak tizimi yaratilmaganligi va boshqa omillarga ko'ra joriy davrdagi o'quv lug'atchiligi ham kamchiliklardan xoli emas. Yaratilgan lug'atlarning ko'pchiligi kompilyatsiya xarakterga ega. So'zlikni tanlash, izoh tipidagi lug'atlarda so'zning ma'nosini sharhlashda milliy ruh sezilmaydi.

Ta'kidlash joizki, elektron lug'at allaqachon yaratilgan qog'oz lug'atlarning shunchaki elektron (skanerlangan, raqamlashtirilgan) versiyasi emas, balki u butunlay mustaqil mahsulot bo'lib, o'ziga xos strukturaga ega. Elektron lug'atlarning mavjud shakli nafaqat an'anaviy lug'atlarning mantiqiy davomidir, balki mazmun komponentini to'ldiruvchi va yangi imkoniyatlar yaratadigan bir mahsulotdir. Kompyuter leksikografiyasi esa amaliy leksikografiyaning o'ziga xos yo'nalishi hisoblanadi, chunki u faqatgina shakliy tuzilishi bilan emas, balki lug'atning mazmunini ifodalashda ham o'ziga xos yondashuvlarni taqdim etadi.

Keyingi yillarda elektron lug'atlar o'zining tadqiqot obyektiga aylanishi ham ajablanarli emas. Bu turdagi lug'atlar nafaqat tilshunoslar, balki ko'plab soha mutaxassislari tomonidan ham izlanishlar va tadqiqotlar olib boriladigan bir mavzuga aylandi. O.S. Rubleva ta'biri bilan aytganda, oxirgi yillarda elektron lug'atlarning yaratilishi, internetning rivojlanishi va ma'lumotlarni elektron shaklda saqlash jarayonining ommalashuvi sababli, ular foydalanuvchilar uchun yanada ko'p imkoniyatlar taqdim etmoqda. Biroq, hali ham elektron lug'atlarning foydalanuvchilar tomonidan turli maqsadlarda foydalanish imkoniyatlarining to'liq lingvistik tavsifi mavjud emas.

Bu vaziyatda, elektron lug'atlarning lingvistik tavsifini kengaytirish, ularning imkoniyatlarini to'liqroq ifodalash va foydalanuvchilar uchun yanada qulayroq qilish muhimdir. Elektron lug'atlar nafaqat an'anaviy lug'atlarning "raqamli versiyasi", balki

yangi interaktiv va multimedia imkoniyatlari bilan boyitilgan yangi avlod mahsulotlari bo'lib, tilni o'rganishda va so'z boyligini oshirishda yanada samarali vosita bo'la oladi.

Leksik sathning birligi hisoblangan terminlar va ularni tanlash, qo'llash bilan bog'liq masalalar bilan alohida shug'ullanuvchi terminografiya sohasida amalga oshirilayotgan tadqiqotlar, lug'atlar, nafaqat jahon, balki o'zbek leksikografiyasida ham muhim tarmoq sifatida ajralib chiqishiga asos bo'ldi. Lug'at va lug'atshunoslik sohasida rus tilshunosligida turli tipdagi lug'atlarni ishlab chiqish, tuzish va qo'llash masalalari ancha oldin ko'tarilgan. Ammo leksikografiya va terminografiya atamalari qo'llanishi faol bo'lsa-da, ilmiy manbalar va tadqiqotlar bu ikki termin haqidagi xulosalarning noaniqligini, bu yo'nalishlarning chegarasi qayerda ekanligi mavhumligini ko'rsatdi. Ushbu tadqiqot ishining asosiy vazifalaridan biri – aynan leksikografiya va terminografiya atamalarining ilmiy tushunchalarini aniqlashtirish.

Dastlab, leksikografiya va terminologiyaning chegarasini aniqlash xususida A.Gerd fikricha, turli tipdagi lug'atlarni ishlab chiqish va yaratish nazariyasi va amaliyotini leksikografiya” deb ta'riflaydi.¹ Darhaqiqat, “leksikografiya – turli tipdagi lug'atlarni ishlab chiqish va yaratish nazariyasi va amaliyotidir. U leksikografiya terminini imlo, orfoepiya, nutq madaniyati asoslari va til o'qitish metodikasi bilan birga, xususan, tilshunoslikning asosiy amaliy jihatlari aks etgan o'rinlarda qaydlanishini e'tirof etadi. Aniqroq aytganda, leksikografiya tilshunoslikning bir bo'limidir. Ilmiy-texnik leksikografiyaning obyekti maxsus (terminologik) lug'atlar yaratish nazariyasi va amaliyotidir. Maxsus lug'atlar zavod, fabrika, texnika, xo'jalik birlashmalarining ishlab chiqarish hujjatlarida, kompyuter dasturlarida, shuningdek, vazirlik, idoralar, oliy o'quv yurtlarining ish hujjatlarida keltirilgan alohida fanlar va bilim sohalarining terminologiyasi va nomenklaturasini sharhlaydi va belgilaydi.

Bugungi kunda ta'lim mazmunini takomillashtirish va ta'limiy hamda til korpuslarini yaratish jarayonida lingvistik lug'atlar yaratish masalasiga yangicha yondashish zarurati mavjud. Zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yondashuvlar, ayniqsa elektron lug'atlar, interaktiv materiallar va multimedia vositalari yordamida ta'lim tizimiga katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Traditsion lug'atlar ko'plab foydalanuvchilar uchun kerakli bilimlarni taqdim etsa-da, bugungi talablar va texnologik yutuqlar bu sohada yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Lug'atlarni yaratish faqatgina so'zlarning ma'nolarini kiritish bilan cheklanmay, balki ularni tilshunoslik, pedagogika va axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, o'quvchilarning o'rganish jarayonini interaktiv va samarali qilishni o'z ichiga oladi. Bu yangi yondashuvlar, o'z navbatida, so'z boyligini oshirish, tilni chuqurroq o'rganish va ta'lim jarayonini sifatli tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

¹ Герд А.С. Терминологическое значение и типы терминологических значений // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Ленинград: Наука, 1976. – С. 101-107.

Shuningdek, til korpuslari yaratish va ta'limiy korpuslarni samarali joriy etish, o'quvchilarni zamonaviy bilimlarga moslashtirishni ta'minlashi mumkin. Bu esa, lingvistik lug'atlar va korpuslar yordamida nafaqat tilni o'rganish, balki madaniyat va qadriyatlarni ham kengaytirishni taqozo etadi.

Xususan, lingvistik lug'atlarning ahamiyatlilik darajasiga ko'ra turkumlarga ajratgan holda elektron lug'atlar yaratish maqsadga muvofiq. Masalan, nutqda ot va fe'l so'z turkumlarining qo'llanilishi boshqa turkumlarga qaraganda faolroq. Ta'lim jarayoni ham bosma ma'lumotlardan ko'ra elektron o'quv materiallariga katta ehtiyoj sezmoqda. Bunday vaziyatda, avvalo, ma'lumot qidirish jarayonini ham tezlashtiradigan, vaqtni tejash imkonini beradigan so'z turkumlari bo'yicha alohida lug'atlar yaratish lozim. Bundan tashqari, filologiya, tilshunoslik, jumladan, leksikologiya sohasida tadqiqot olib boruvchilar uchun turkumlarga ajratilgan elektron lug'atlar ish samaradorligini oshirish, umumiy ko'rinish haqida darhol tasavvurga ega bo'lish sharoitini yaratadi. Ayniqsa, ot so'z turkumiga doir "Atoqli otlar" lug'atining o'zi turli shakllarda ishlab chiqilishi mumkin:

1. "Atoqli otlar lug'ati".
2. "O'zlashma atoqli otlar lug'ati".
3. "Joy nomlari lug'ati".
4. "Faol sohaviy terminlar lug'ati".
5. "Tashkilot-muassasa nomlari lug'ati".

Bu lug'atlarning mavjud umumiy va an'anaviy lug'atlardan farqi shundaki, tasniflangan mazkur lug'atlar tarkibiga kiritilgan so'zlar, avvalo, qo'llanilishiga ko'ra eng faol so'zlardan tarkib topadi, har bir so'zning imlosi va transkripsiya bo'yicha talaffuz shakli ham beriladi. Bundan tashqari, jamiyat ehtiyojiga ko'ra rasmiy faoliyatda ish yuritish uchun, asosan, ot va fe'l so'z turkumlariga ko'proq murojaat qilinadi. Hujjatlarda, turli uslublardagi matnlarda takrorlarning oldini olish maqsadida "Ma'nodosh otlar", "Ma'nodosh fe'llar" lug'atlari tayyorlanishi tildan foydalanishda, ish yuritishda qulaylik yaratadi.

O'zbek tilining o'z qatlamiga doir so'zlarni muloqot jarayonida keng qo'llashni ta'minlash uchun quyidagicha yondashish mumkin:

1. "O'zbekcha atoqli otlar lug'ati".
2. "O'zbekcha ismlar lug'ati".
3. "O'zbekcha fe'llar lug'ati".
4. "O'zbekcha o'rin-joy otlari lug'ati".

Bunday lug'atlar, albatta, elektron shaklda yaratiladi. Mazkur lug'at tarkibidagi har bir so'z imlo va talaffuz me'yorlarini o'rganishga ham xizmat qiladi.²

²Xamroyeva Sh. Mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari. fil. fan. bo'yicha falsafa doktori diss. avtoreferati – Qarshi, 2018.

Mazkur lugʻat turlari kompyuter lingvistikasi taraqqiyotiga ham, korpus lingvistikasiga ham birdek xizmat qila oladigan qulay elektron kontent vazifasini bajara oladi. Tilshunoslik atamaları ham shu jihatdan bir-biridan farq qilmaydi. Oʻzbek tilshunosligi, jumladan, grammatikasiga oid terminlar shakllanishida rus tilining taʼsiri kata boʻlgani maʼlum. Yuqorida aytilganidek, soʻnggi yillarda ayrim atamalarni milliyalashtirishga erishildi. Biroq asosiy grammatik terminologiya baribir yunon tiliga mansubligicha qolmoqda. Oʻzbek tilshunosligida grammatik terminlar boʻyicha sanoqli tadqiqotlar olib borilgan. Bu borada Azim Hojiyevning “Lingvistik terminlarning izohli lugʻati” hozirgi davrda barcha tadqiqotchilar tomonidan faol ishlatiladi, biroq mazkur lugʻat elektron shaklda mavjud emas, bu esa muayyan darajada tadqiqotchilarga qiyinchilik tugʻdirmoqda. Shu maʼnoda grammatik terminlarning elektron lugʻatini yaratish dolzarblik kasb etadi.

Shunday qilib, oʻzbek tili oʻzlashma grammatik terminlarining elektron lugʻatini yaratish uchun oʻzbek tili grammatikasiga oʻzlashgan grammatik terminlar bazasini shakllantirish; grammatik terminlar bazasini qaysi usul yordamida oʻzlashtirilganligini aniqlash, u orqali yangi terminning tavsiya etiladigan oxirgi grammatik shaklini aniqlash; oʻzlashgan grammatik terminning shakl va maʼno xususiyatiga koʻra oʻrnini belgilash; oʻzlashgan grammatik terminning etimologiyasi, semantikasi va fonologiyasini hisobga olgan holda izoh yoki tarjimasini yaratish; oʻzlashma grammatik terminni razmetkalash, lemmatizatsiya, parsing, tagging bosqichlaridan oʻtkazish; oʻzlashma grammatik terminlarning muvofiq valentligini belgilash; oʻzlashma grammatik terminning ishonchli, ixcham va elektron lugʻatning qidiruv tizimiga mos shaklda elektron lugʻatda aks etishini taʼminlash; oʻzlashma grammatik terminlar maʼlumotlar bazasining koʻzda tutilgan dasturiy taʼminotini yaratish hamda uni muvofiq keluvchi korpusda aks ettirish kabi asosiy bosqichlarni amalga oshirish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Xamroyeva Sh. Mualliflik korpusini tuzishning lingvistik asoslari. fil. fan. boʻyicha falsafa doktori diss. avtoreferati – Qarshi, 2018.
2. A'zamov, A. (2020). **Ona tili ta'limida zamonaviy texnologiyalar va ularning o'quvchilarga ta'siri**. Tashkent: O'qituvchi.
3. Qodirov, A. (2019). **Lugʻat boyligini oshirishda interaktiv vositalar**. Samarqand: SamDCHT.
4. Zayniddinov, S. (2021). **Mobil ilovalar orqali ona tili oʻrganish metodikasi**. Tashkent: Fan va texnologiya.
5. Mirzaeva, N. (2018). **Sun'iy intellekt va ta'limdagi innovatsiyalar**. Tashkent: Oʻzbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
6. Karimov, R. (2022). **Ona tili ta'limida multimedia vositalarining ahamiyati**. Bukhara: Bukhara State University Press.

7. Mustafoeva, S. (2020). **Ilg'or texnologiyalar yordamida lug'at boyligini oshirish usullari**. Tashkent: MediaPrint.
8. Xudoyberganova, D. (2021). **Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli va afzalliklari**. Fergana: Fergana State University.
9. Latifov, D. (2017). **Ona tili ta'limida multimedia vositalaridan foydalanishning samaradorligi**. Tashkent: TDTU.